

DEĞERLER EĞİTİMİ BAĞLAMINDA HIZIR BİN YAKUB'UN CEVÂHİRÜ'L-ME'ÂNÎ ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ*

EXAMINING THE WORK "CEVÂHİRÜ'L-ME'ÂNÎ " OF HIZIR BIN YAKUB IN TERMS OF VALUES EDUCATION

Bekir DİREKÇİ **

Öz

İnsanları birbirine bağlayan, toplumun devamını sağlayan değerler kültürel ve toplumsal olarak bir arada yaşama imkânı sunan unsurların başında gelir. Değerler, kişilerin ve toplumların davranış biçimlerini ve yaşayışlarını etkiler. Eğitimin amacı bireye sadece bilgi aktarmak değil belirlenmiş öğretim programlarının dışında bazı alışkanlık, değer ve tutumları da kazandırmaktır. Ülkemizde uygulanan eğitim sisteminde, ders kitapları temel ders malzemesi konumundadır. Ders kitaplarındaki metinlerde, kültürel ve toplumsal değerlerin yabancı kaynaklardan değil, yerli kaynaklardan temin edilmesi öğrencilerin değerleri kazanma sürecini olumlu yönde etkileyecektir. Bu açıdan bakıldığında Türk diline ait eserlerin önemi bir kat daha artmaktadır. Bu eserlerden biri, dinî ve tasavvufî nitelik taşıyan Cevâhirü'l-Me'ânî adlı eserdir. Bu çalışma, Cevâhirü'l-Me'ânî'de Millî Eğitim Bakanlığının 2018 yılında belirlediği kök değerlerin durumunun betimlenmesini amaçlamaktadır. Eser kök değerler açısından betimsel analiz tekniği kullanılarak iki farklı araştırmacı tarafından incelenmiştir. Cevâhirü'l-Me'ânî'deki incelemeler sonucunda programda yer alan kök değerlerden öz denetimin 23, sorumluluğun 21, sabrın 11, sevginin 9, adaletin 8, yardımseverliğin 8, dostluğun 6, saygının 3, vatanseverliğin 2 olmak üzere toplam 98 yerde işlendiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, programda yer alan kök değerler çerçevesinde Cevâhirü'l-Me'ânî'nin kök değerler açısından öğreticiliği ve eğiticiyi ortaya konulmuştur. Özellikle öz denetim, sorumluluk ve sabır kök değerlerinin eserde sıklıkla işlenmesi, bu değerleri içeren metinlerin ders kitaplarında kullanılabilir olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Cevâhirü'l-Me'ânî, Değerler Eğitimi, Eğitim Programı.

Abstract

Values which connect people, enable the continuation of society, are among the leading elements that provide the opportunity to live together culturally and socially. They affect the behaviour and life style of individuals and societies. The aim of the education is not only to pass on information to the individual but also to gain some habits, values and attitudes besides the particular curriculum. In the education system, the textbooks are considered as the main course materials. Therefore, providing

* Bu makale Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan Cevâhirü'l-Me'ânî (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-Dizin) başlıklı doktora tezinin verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, bdirekci@akdeniz.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0002-6951-8567>

Gönderim Tarihi: 05.02.2019
Kabul Tarihi: 05.03.2019

cultural and social values from domestic sources instead of foreign sources in the texts of the course books will positively affect the process of being gaining values by the students. From this point of view, the importance of the works of Turkish language is increasing. One of these works is the work "Jevahiru'l-Me'ani" which has a religious and mystical aspect. This study aims to describe the status of the basic values determined by the Ministry of National Education in 2018 in the work "Jevahiru'l-Me'ani". The work was analysed two researchers in terms of basic values through descriptive analysis technique. As a result of the analysis, it was found that self-control had 23, responsibility 21, patience 11, love 9, justice 8, helpfulness 8, friendship 6, esteem 3, patriotism 2 frequency ratios and the total frequency ratio was 98. In conclusion, this study demonstrated the didactic and informative quality of the work "Jevahiru'l-Me'ani" in terms of basic values. The fact that basic values such as self-control, responsibility, patience, love and justice were frequently used in the work shows that texts covering these values can be used in textbooks.

•

Keywords

Jevahiru'l-Me'ani, Values Education, Curriculum.

GİRİŞ

Kültürel ve toplumsal olarak bir arada yaşama imkânı sunan unsurların başında gelen değerler, fertleri birbirine bağlayan ve toplumun devamını sağlayan yapı taşlarıdır. Değerler, arzu edilen, kişilerin hayatına yön veren ideal davranış biçimleri, önem derecesi farklı durum ötesi hedeflerdir. Büyük Türkçe Sözlük'te (2015) değer için farklı tanımlamalar arasındaki; "bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü" şeklindeki tanımlama değer kavramı için daha çok bütünlüğe sahiptir. Değer; bir toplum, bir inanç, bir ideoloji içinde veya insanlar arasında kabul edilmiş, benimsenmiş ve yaşatılmakta olan toplumsal, insanî, ideolojik veya ilahî kaynaklı her türlü duyuş, düşünüş, davranış, kural ya da kıymetlerdir (Çelikkaya 1996: 168).

Değerler, öğrenilebilen ve öğretilen olgulardır. Birtakım değerlerin farklı toplumlarda farklı şekillenmesi, değerlerin doğuştan değil sonradan edinildiğini göstermektedir (Aydın 2010: 16-19). Değerler eğitimi, ailede başlayıp okullarda devam eden bir süreçtir. Eğitim sistemleri, öğrencilere belirlenmiş öğretim programlarının dışında bazı alışkanlık, değer ve tutumları da kazandırmayı amaçlamaktadır. İyi insan yetiştirmek eğitimin ve dolayısıyla okulların temel hedefleri arasındadır. Son yüzyılda teknolojiye yaşanan gelişmeler eğitim alanında faydalar sağlamış olsa da bireylerin toplumdaki uzaklaşması birtakım sosyal ve ahlaki problemleri de beraberinde getirmiştir. Öğrencinin kendini tanıması, ait olduğu toplumun kültürel kodlarının farkında olması, kendiyi ve toplumla bir bütün olabilmesi değerler eğitimi içerisinde düşünülmektedir (Aytan-Güney 2016: 199).

Genç bireylerin kendilerine ve çevrelerine zarar verme eğilimindeki artış, değerler eğitimine öncelikle gereksinim duyulmasını ortaya çıkarmaktadır. Toplumlar varlıklarını sürdürebilmek, içerisinde barındırdığı bireyin gelişimini desteklemek için değerlerin aktarımının bireylerce benimsenmesine, yani değerler eğitimine ihtiyaç duymaktadır. Aileden sonra, değerler eğitiminin etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için okullar temel değeri anlama, bu değeri benimseme ve kendi yaşamlarına uygulama noktasında öğrencilere yardım etmelidir (Güven 2014: 28).

2011-2012 eğitim öğretim yılından itibaren değerler eğitimi, bir proje olarak okullarda uygulanmaya başlanmıştır. Toplumsal değerlerin yozlaşmasına çözüm arayışları içerisinde, bu proje çerçevesinde gerçekleştirilmek istenen hedefler saptanmış ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından her eğitim öğretim yılı için değerler önerilmiştir. Bu değerler okullarda, belirli kurulların belirlediği bir programa bağlı olarak çeşitli etkinlikler yoluyla öğrencilere aktarılmaktadır (Cihan 2014: 433). Son olarak 2018 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan eğitim öğretim programlarında on kök değere yer verilmiştir. Bunlar adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverliktir.

Değerler eğitimi uzmanları, çocuklara edebî eserleri okutarak da değer davranışlarının yavaş yavaş aktarılabilirliği görüşündedirler. Bununla birlikte okullar, öğrencilerin karakter gelişimlerini olumluya çevirmek ve pekiştirmek için öğretim müfredatlarını bu yönde geliştirmek ve bilinçli kullanmak durumundadırlar. Çocuklara kazandırılması hedeflenen değerlerin aktarılmasında edebî kitaplardan yararlanmak geçerli ve pratik bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Karatay 2011: 1404). Karakter eğitiminde edebî eserler, olumlu karakter özelliklerini sergiler, öğrencilerin kendi hayatlarında da böyle olaylarla karşılaşabilecekleri

yönünde ahlaki hayal güçlerini harekete geçirir. Edebiyatın, değerler eğitiminde bu kadar etkili olmasının bir sebebi de her yaş düzeyinde kullanılabilir olmasındandır. Bunun bir diğer temel nedeni edebî eserlerin çocukların yaşadıkları olay ve durumlarla ilgili olması ve aktarılacak değerlerin birçoğunun edebî türlerde bulunmasıdır. Ancak değerler eğitiminde, değer aktarımı için kullanılacak edebî eserlerin de bu açıdan belirli nitelikleri taşıması gerekmektedir (Bohlin 2005: 179'dan aktaran Karatay 2011: 1404).

Eğitim sistemimizde, eğitim öğretim programlarının temel materyali sayılabilecek ders kitaplarındaki değerler eğitimi genellikle okuma parçaları üzerinden yapılmaktadır. Belirli ölçütler doğrultusunda seçilen okuma parçalarına bakıldığında, öğrencinin edinmesi hedeflenen değer bazen yabancı kaynaklardan alıntılanan okuma parçaları ile yapıldığı görülmektedir. Kültürel ve toplumsal değerlerin yabancı yazılı kaynaklardan değil, yerli kaynaklardan temin edilmesi öğrencilerin değerleri kazanma sürecini olumlu yönde etkileyecektir. Bu açıdan bakıldığında Türk edebiyatına ve Türk diline ait eserlerin önemi bir kat daha artmaktadır. İlgili literatür tarandığında bir çok eserin değerler eğitimi çerçevesinde incelendiği görülmektedir. Kavruk ve Sönmez (2010) tarafından yayımlanan "Ahmed-i Dâ'î'nin Vasiyyet-Nâme-i Nûşirevân'ındaki Eğitici Değerler" başlıklı makalede, eserde yer alan eğitici değerler Millî Eğitim Bakanlığının 2006 yılında açıkladığı İlköğretim Türkçe Öğretim Programı ve Kılavuzu'na göre incelenmiştir. Her değer altında, eserde geçen ilgili bölümler günümüz Türkçesiyle beraber verilmiştir. Ayrıca programda yer alan kazanımlar ile desteklenerek dinleme ve konuşma becerilerine yönelik bulgular da eklenmiştir. Başka bir çalışmada Demir (2016), Sadî-i Şîrâzî'nin Bûstân ve Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye adlı eserlerinde yer alan ortak değerleri kanaat, tevazu, cömertlik ve doğruluk şeklinde tespit ederek bulgular kısmında bu değerlere örnekler vermiştir. Sonuç kısmında ülkelerin dâhil oldukları medeniyet daireleri kapsamında ürettikleri edebî eserleri önemli bir değerler eğitimi materyali olarak tanımlamaktadır. Çeçen'in (2017) Tarîkî-Edeb eseri üzerinde yaptığı çalışmada ise değerler yazar tarafından başlıklar hâlinde belirlenmiş ve değerler eğitimine göre tasnif edilmiştir. Bulgular kısmında yazarın belirlediği değer başlıkları altında metinde geçen örnekler yer almaktadır. Yazıcı Ersoy (2018) , Dîvânü Lügâtî-t Türk'ü, Millî Eğitim Bakanlığının 2017 Orta Öğretim Türk Dili ve Edebiyatı programında yer alan değerlere göre incelemiş ve elde ettiği bulguları değerler eğitimi bakış açısıyla değerlendirmiştir

Edebî eserlerde yer alan değerlerin kaynağında toplumsal yaşanmışlıklar veya bireysel tecrübelerin genellemesi gibi yaratma ortamları olabilir. Bunun yanı sıra ahlaki değer ve davranışların pek çoğu dinî kaynaklıdır. Din, ahlaki hayatın tek kaynağı değildir ancak tüm toplumlara tarihî süreçte bakıldığında en büyük kaynakların başındadır. Farklı toplumların sahip olduğu veya fertlerinin edinmesini beklediği değerlerle, inanç sistemlerinin insanlara sunduğu değerler pek çok noktada kesişmektedir. Bu açıdan bakıldığında dinî içeriklere sahip eserlerin değerler eğitiminde kullanılması, değerlerin ediniminde ve aktarılmasında süreci kolaylaştıran ve örneklerle pekiştiren bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

Türk dilinin ve edebiyatının yazılı tarihinde, kültürel ve ahlaki değerlerin edinilmesini ve aktarılmasını sağlayan birçok eser bulunmaktadır. Türkçenin ilk yazılı metinleri olan Orhun Yazıtları, ilk İslami dönem eserleri Kutadgu Bilig, Divânü Lügâtî-t-Türk, Atabetü'l Hakâik, Divân-ı Hikmet gibi temel eserler ile Anadolu sahasında yazılmış yüzlerce Türkçe kaynakta iyi bir insanın nasıl olması gerektiği, topluluk içindeki insanların birbirlerine karşı sorumlulukları, insanın kendini tanuması gibi sayısı artırılabilir pek çok değer yer almaktadır.

Türk edebiyatının yazılı kaynakları incelendiğinde güncel kök değerlerin eğitiminde

kullanılabilecek pek çok esere rastlamak mümkündür. Bu eserlerden biri de müellifi Hızır bin Yakub, müstensihisi Pir Muhammed bin Musluhiddin olan Cevâhirü'l-Me'ânî (Mana Cevherleri) 15.yy'da yazılmıştır. Eserin müellifi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Eser, dinî ve tasavvufi bir nitelik taşımaktadır. Eserde ruhların tanınması, mükellefe en başta vacip olan işler, ruhların yaratılışı, Âdem peygamberin yaratılışı, melik ve vezirlerin edepi şeklinde beş başlık bulunmaktadır. Ayrıca eserin ikinci kısmında Anadolu sahasında yazılmış en eski Esmâyı Hüsnâ şerhi de yer almaktadır. Eserin içeriği dikkate alındığında müellifinin Kur'an, hadis ve tasavvuf gibi dinî konularda bilgi sahibi olduğu söylenebilir. Konular işlenirken gerekçikçe ayetlere ve hadislere başvurulmuştur. Nakledilen hadislerin çokluğu ve ayetlerin anlamlarıyla birlikte verilmesi müellifin bu konularda yetkin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca metinde bazı eserlere yapılan göndermeler ve bu eserlerden yapılan alıntılar da yazarın bu kaynakları da okuyup incelediğini göstermektedir (Direkci 2011: 13).

Bu çalışmada, Cevâhirü'l-Me'ânî adlı eserde Millî Eğitim Bakanlığının 2018 yılında belirlediği kök değerlerin durumunun tespit edilmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın deseni

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 yılında yayımlanan öğretim programlarında belirlenen "kök değerler" temel alınarak Cevâhirü'l-Me'ânî adlı eserin incelendiği bu çalışma betimleyici nitel desenli bir çalışmadır.

Verilerin toplanması ve analizi

Çalışmanın verileri, müellifi Hızır bin Yakub (809/1406), müstensihisi Pir Muhammed bin Musluhiddin olan ve 855/1452 yılı Muharrem ayının ortalarında tamamlanan, içerisinde Kur'an ayetleri, hadisler ve Esmâ-yı Hüsnâ şerhi barındıran, "Cevâhirü'l-Me'ânî" adlı eser incelenerek elde edilmiştir. Bu verilerin elde edilmesi sırasında eser, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 yılında yayımlanan öğretim programlarında yer verilen kök değerler "adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik" temel alınarak betimsel analiz yöntemiyle iki farklı araştırmacı tarafından incelenmiş, kitapta değerlerle örtüşen noktalar tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular çalışmanın güvenilirliğini arttırmak için konu alanı uzmanına gönderilmiş ve görüş alınmıştır. Metinde bulunan kök değerler üzerindeki görüş ayrılıklarının giderilmesi amacıyla araştırmacılar ve uzman bir araya gelerek bir görüşme gerçekleştirmiş ve oy birliği/ oy çokluğu yoluyla görüş ayrılıkları giderilmiştir.

BULGULAR

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ilköğretim ve ortaöğretim için 2018 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan kök değerler; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik olarak belirlenmiştir. Cevâhirü'l-Me'ânî adlı eserin incelenmesi sonucu yukarıda adı geçen programdaki kök değerleri tümünü bünyesinde barındırdığı tespit edilmiştir. Bu kök değerlerin eserde geçme sıklığı aşağıda tabloda gösterilmiştir.

1. Tablo: Millî Eğitim Bakanlığı Türkçe Dersi Öğretim Programı'na (2018) Göre Cevâhirü'l-Me'ânî'de Yer Alan Kök Değerlerin Bulunma Sıklığı

Değer	f
Öz Denetim	23
Sorumluluk	21
Sabır	11
Sevgi	9
Adalet	8
Yardımseverlik	8
Dürüstlük	7
Dostluk	6
Vatanseverlik	2
Saygı	3
Toplam	98

Tabloya bakıldığında, Cevâhirü'l-Me'ânî'de, programda yer alan kök değerlerden adaletin 8, dostluğun 6, öz denetimin 23, sabrın 11, saygının 3, sevginin 9, sorumluluğun 21, vatanseverliğin 2, yardımseverliğin 8 defa işlendiği görülmektedir. Eserde bazı kısımlarda aynı anda birden fazla kök değerinin bulunduğu da ayrıca tespit edilmiştir. Cevâhirü'l-Me'ânî'de bulunan kök değerlere ait bulgular başlıklar hâlinde açıklanmıştır.

1. Adalet

Eser metninde toplam dokuz (9) yerde adalet değerine ait bulguya rastlanılmıştır. Adalet, hakkın ve hukukun gözetilmesi, herkes için eşit davranmak anlamlarına gelmektedir. Cevâhirü'l-Me'ânî'de adalet kavramı ilahî adalet, yöneticilerin halka olan adaleti ve insanlar arasındaki adalet konuları etrafında ele alınmıştır. Aşağıdaki:

*"Adl idenüñ hâli tağyîr olmaya
 'Adle beñzer hîç tedbîr olmaya" (45b/1)*
*"'Adl-ile tutdı çü 'âlemler karar
 'Adl id imdi tâ olasın ihtiyâr" (45b/2)*

beyitlerde adaletli olan kişinin vaziyetinin değişmeyeceği, âdil oldukça hoşluğa ereceği ve adalete hiçbir tedbirin benzemeyeceği ifade edilmiştir.

*"Yavuz itdüñ-ise qorhudur 'azîm
 Ger eyü itdüñse cennet vireler" (65b/6)*

Bu beyitte de kötülük edenleri kötülüklerin beklediği, iyilik yapanlara ise cennet verileceği söylenerek iyi ve kötü insan arasındaki fark, adalet değeri ile vurgulanmıştır. Başka bir örnekte:

*"kuluñ naşîbi bu ismden oldur ki kendüniñ memleketinde 'adl eyleye meselâ şehvetin ve hışmın
 'aklınuñ hükminde eyleye eger 'aksince eylerse zâlim olur zâlim Tañrı ta'âlânuñ rahmetinden ırakdur." (44b/11 - 13, 45a/1-2)*

şeklinde yer alan mensur cümlelerde, kişinin memleketinde adaletle ve akılla yöneticilik yapmasının gereğinden bahsedilmiştir. Aksi davranışlarda Tanrı'nın rahmetinin o kişiden uzak olacağı söylenmiştir.

2. Dostluk

Eser metninde dostluk değeri altı (6) yerde tespit edilmiştir. Dost, güven veren ve sevilen yakın arkadaştır. Dostluk ise bu duruma verilen isimdir. Eserde yer alan metinlerde dostluğun karşılıklı güvene dayalı olduğu ve herhangi bir şeyin dostluğa tercih edilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Cevâhirü'l-Me'ânî'de dostluğa dair şu örnekler verilebilir:

“Resûl hazreti buyurur kim kıyâmet gününde ‘arşuñ çevresinde nûrdan menberler uralar bir tâyîfe ol menberlere çıkalar tâcları nûrdan ola ve geyesileri nûrdan ola anlar peygamberler degüller ve şehîdler degüller lîkin peygamberler ve şehîdler anlaruñ mertebelerin ‘acebleyeler şahâbîler eytdiler yâ Resûla’llâhi anlar ne tâyîfedür anlar Tañrı rızası-y-çün doslaşanlar-dur” (5a/9 - 13, 5b/1)

Kıyamet gününde bazı insanların elbiselerinin ve taçlarının nurdan olduğunu gören sahabeler Hz. Muhammed’e bu durumun neden böyle olduğunu sorduklarında, cevaben o insanların Tanrı rızası için birbirleri ile dostlaşan insanlar olduklarını öğrenmiştir. Burada insanların karşılıklı olarak dostça davranışlar içinde olmalarının dinî mükâfatı anlatılmıştır.

“emr-i azîm-içün yaradıldı ve korkular çok-dur ammâ korkularuñ a’zamu dostdan ayru düşmekdür hakîkatde cehennem odından ayruluk odı artuğdur zîrâ ki fûrkat odı yürek yaqar” (7a/4 - 6)

Bu satırlarda ise korkuların çok olduğundan ancak korkuların büyüğünün, dosttan ayrı düşmek olduğu fikri yer almaktadır. Gerçekte dosttan ayrı olmanın verdiği ateşin (üzüntü) cehennem ateşinden daha fazla olduğu şeklindeki tanımlama dostluğun önemini ortaya koymaktadır.

“bir kişi dükeli günâhları işledi nâ-gâh hasta oldu kimse anı şora-varmadı bir dostı var-ıdı anı kığırdı vaşiyet eyledi eytdi dirliğümde konşılarum benden üşendiler imdi öldüğümde soñra beni uşbu evümüñ içinden defn eylegil tâ güristân cemâ’ati dahı benden üşenmesünler didi ol kişi öldi ol dostı vaşiyetin yirine getürdi şâlihlerden bir kişi anı düşinde gör[di] şordı ki Hâk Ta’âlâ senüñle ne mu’âmele kıldı eytdi Hâk Ta’âlâ bana hitâb eyledi eytdi kim iy kulum konşılaruñ senden yüz döndürdilerse guşşalanma kim ben seni terk eylemezsin saña rahmet eyledüm benüm rahmetüm günahkârlar-ıçun var uçmağa gir râhat ol didi” (82b/2 - 12)

Yukarıdaki kıssada hayatı boyunca tüm günahları işleyen bir kişinin, buna rağmen son dileğini yerine getiren bir dostundan söz edilmiştir. Her şeye rağmen güvenilir insan olma vasfını, yani dostluk vazifesini yerine getirmek iyi bir insan olmanın niteliklerindedir.

3. Dürüstlük

Yalan, yanlış işlerden ve sözlerden uzak durma eylemi dürüstlük olarak adlandırılabilir. Buradaki yalan ve yanlışlık toplumsal değerlerin, sözlü normların ya da dinin yasaklamış olduğu hâl ve hareketlerdir. Cevâhirü'l-Me'ânî'de dürüstlük, Tanrı-kul arasında ve insan-insan arasında olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır. Eserde dürüstlük değerinin bahsi yedi (7) yerde geçmektedir.

*“İçüñü taşuñı muhliş eylegil
Tâ olasin halk içinde bî-nazîr”* (46b/3)

Bu beyitte insanın, toplum içerisinde eşsiz olabilmesi için hem manevi hem de maddi olarak dürüst ve içten olması gerektiği öğütlenmiştir. Birey, diğer insanlara karşı tutumlarında, yaptıklarının karşılığını mutlaka görecektir. Bu yüzden dürüst olmak hem kişinin kendisine saygısını göstermekte hem de toplumsal bir sorumluluk olarak algılanmaktadır.

“Kazanğıl bu cihānda bir eyü ad
Ki tā hayr-ıla ideler seni yād” (64a/11)

Yukarıdaki beyitte insanların bir kişiyi hayırla ve güzellikle hatırlamasının, o kişinin iyi bir ad kazanmasıyla, yani onun iyiliğiyle ve dürüstlüğüyle mümkün olabileceği ifade edilmiştir.

“bir şeyhe şordular kim fulān mürīdüñi kalan mürīdlerden artuğırak seversin sebab nedür şeyh dükeli mürīdlerin divşürdi her birinüñ eline bir kuş virdi eytdi varuñ halvetde boğazlañ getürüñ didi mürīdler vardılar kuşların boğazladılar girü getürdiler ol sevgülü mürīd kuşı diri getürdi şeyh eytdi sen kuşı neyçün boğazlamaduñ mürīd eytdi halvet yir bulımadum her qanda vardumsa Tañrı ta’ālāyı hāzır buldum şeyh eytdi bu mürīdi artuğırak sevdüğümün sebebi oldur kim Hāq Ta’ālā hāzretin her qanda-y-ısa hāzır ve nāzır bilür” (54b/4 – 13)

Bu kıssada bir şeyh, müritlerinin aralarından bir kişiyi neden daha fazla sevdiği sorusuna hitaben onları küçük bir sınava tabi tutmuştur. Diğerlerine nazaran daha çok sevdiği müridinin farkı düşüncelerindeki samimiyet ve dürüstlüktür. Sembolik bir anlatımın yer aldığı bu parçada kişinin, duygularında ve düşüncelerinde dürüst olduğunda diğer insanlardan farklı olacağı anlatılmıştır.

4. Öz denetim

Öz denetim, kişinin hedefleri doğrultusunda kendi konuşmasını ve davranışlarını kontrol etmesi, gerektiği yerde bunları kısıtlaması demektir. Son yüzyılda teknolojik gelişmelerin sebep olduğu olumsuzluklardan biri olan bireyselleşmenin getirdiği öz denetim yetersizliği aslında bu niteliği günümüzde en çok ihtiyaç duyulan değerlerden biri hâline getirmiştir. Cevâhirü'l-Me’ânî’de öz denetim genelde kişinin uhrevî açıdan kendi iç muhasebesini yapması, yanlışlarını düzeltmesi gibi tavsiyeler etrafında şekillendirilmiştir. İncelenen eserde öz denetim değeriyle ilgili yirmi üç (23) tespitte bulunulmuştur. Bu tespitlerden bazıları şu şekildedir:

“Var-ısa ‘akluñ taşavvur eylegil
‘Ākıbet hâlin tefekkür eylegil” (3b/6)
“Hiç nesne yok saña senden yakın
Kendüzüñi bilmemekden key sakın” (10a/10)
“Uşbu ma’nîlerde maqşūdum hem ĩn
Kendüzin bilmek-durur bilgil yakñ” (11a/11)

Yukarıya aldığımız beyitler incelendiğinde, kişi için önemli olan şeyin kendi durumu hakkında düşünmesi ve kendini bilmesi gerektiğidir. Kendini bilen, yani öz denetimini yapan kişi geleceği hakkında da fikir sahibi olur. Ayrıca bir insanı en iyi tanıyan kişi yine kendisidir. Bu yüzden kişinin kendini sürekli kontrol etmesi yine kendi yararına olacaktır.

5. Sabır

Sabır, kötü ve üzüntü veren olaylar karşısında sessiz bir şekilde bekleme ve geçmesini umma, tahammül etme şeklinde tanımlanabilir. Sabır aynı zamanda erdemli bir insan olmanın da göstergesidir. Türk kültüründe ve İslam dininde sabreden kişilerin beklentilerine bir gün kavuşacağı inancı vardır. Cevâhirü'l-Me’ânî’de on bir (11) yerde sabır konusunun işlendiği mensur ve manzum kısımlar bulunmaktadır.

“Cihānuñ ni’metin miñnet bil iy yār
Vefāsını cefā bil şekkerin sem” (9a/13)

Dünyadaki nimetleri zahmet, rahatlığı cefa, şekerini de zehir bilmek ancak ve ancak sabırlı kişinin yapabileceği bir iştir. Her türlü zahmete katlanmak da sabır gerektiren bir iştir ancak sonunda mükâfat vardır.

*“Şabūr olmağ dilerseñ iy dil-ārām
Taḥammül eyle ger ideler ĩlām” (97a/10)
“Zihī şāhib-i sa’ādet şol kişi kim
Ola dünyāda ‘uqbāda nigū-nām” (97a/11)*

Sabırsız bir kişi eğer sabırlı olmak isterse, onun yapması gereken şey tahammül etmektir. Çünkü sabırlı kişi hem dünyada hem de ahirette gerçekten mutluluk ve iyi bir nam sahibi olacaktır. Bu beyitlerde görüldüğü gibi sabırlı olmak insana ve çevresindekilere her zaman yarar sağlamaktadır.

*“ḥarṣ kişi toymaz dünyā ni’meti anuñ olursa kāni’ kişi yarım etmeg-ile toyar hikmet baylık kanā’at-
ıladur māl-ıla degüldür” (124a/13, 124b/1)*

Yukarıdaki mensur nasihatte açgözlü kişinin dünyalar sahibi olsa dahi doymayacağı, ancak sabırlı kişinin yarım ekme ile doyacağı söylenip neticede zenginliğin mal ile değil kanaat ile olacağı ifade edilmiştir. Yani önemli olanın maddiyat değil maneviyat olduğu vurgulanmıştır. Gerçekte asıl zenginlik de sabırlı olmaktır.

6. Saygı

Saygı bir kişiye, bir düşünüşe, bir eyleme, bir başarıya yüksek değer vermekten doğan özel bir duygu şeklinde tanımlanmaktadır (Büyük Türkçe Sözlük, 2015). Bir değer olarak saygı, önce kişinin kendisine sonra da etrafındaki insanlara ve doğaya karşı duyulmaktadır. Toplum içindeki bireylerin düzen içinde hayatlarını idame ettirmelerinde saygı değeri önemli bir konuma sahiptir. İncelenen eserde saygı değeri, Tanrı’ya ve kutsallara duyulan saygı, insanların birbirlerine karşı duyduğu saygı ve doğaya karşı saygı şeklinde anlatılmaktadır. Cevâhirü'l-Me’ânî’de üç (3) yerde saygı değeri tespit edilmiştir.

*“İbrāhim bin Edhem rahmetu’llāh eydür bir gice namāzdan şoñra istirāhat-ıçun ayağum uzatdum
hātifden āvāz geldi kim pādīşāh ḥazretinde edeb terk itmek revā mudur” (30a/1 – 30a/3)*

Bu kıssada İbrahim Ethem hazretleri bir gece dinlenmek için ayaklarını uzattığında, padişahın huzurunda ayağını uzatıp saygıyı terk etmek doğru mudur, diye bir ses duymuştur. Burada ifade edilmek istenen nerede ve ne zaman olursa olsun saygıdan ödün verilmemesidir.

*“rivāyetdür ‘İsā peygamber ‘aleyhi’s-selām bir gün aṣḥābı-y-ıla giderken bir kelb ölisine uğradı aṣḥāb
eytdiler ne çirkān koğar ‘İsā peygamber eytdi dişleri ne gökcek aq ya’nī ‘İsā bunlara tenbīh eyledi kim
kimsenüñ ‘aybın söylemen” (33b/12 – 34a/2)*

Rivayete göre İsa peygamber ile ahabları bir gün yolda köpek leşine rastlamışlardır. Ahab köpeğin çok kötü kokmasından şikâyet ettiğinde İsa peygamber ahabına kimsenin ayıbını dile getirmemeyi, bu konuda herkese ve her şeye saygılı olmalarını nasihat etmiştir.

*“rivāyet olındı kim emrū’l-mü’minīn Ḥasan anası Fātıma-y-ıla rażıya’llāhu ‘anhumā ṭā’ām yimezdi
şordular kim yā emre’l-mü’minīne neyçün vālideñ-ile ṭā’ām yimezsın eytdi koğarın kim anamuñ gözi
tuş olduğı loğma’ı yiyem aña ‘āk olam pes Fātıma destūr virdi andan şoñra yidi” (80b/7 – 80b/11)*

Eserde geçen başka bir rivayete göre Hz. Muhammed’in torunu Hasan annesi ile beraber yemek yememektedir. Bunun sebebini kendisine sorduklarında, cevaben annesinin gözünün iliştiği lokmayı yemesinin saygısızlık olacağını dile getirmiştir ve annesinin izin vermesinden

sonra yemeği yemiştir. Burada büyüklere duyulan saygı da vurgulanmıştır.

Özellikle son zamanlarda değerlerden uzak yetişen ve yaşayan insanların önemli eksikliklerinden biri saygı değerinden habersiz olmalarıdır. Bu durum gelenek ve göreneklere örseleyerek yozlaşmaya sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla bu kısa rivayet farkındalık yaratması açısından dikkat çekmektedir.

7. Sevgi

Bir kök değer olarak sevgi, insana veya bir eşyaya duyulan özel ilgi, bağlanma ya da yakınlık durumu olarak tarif edilebilir. Türk edebiyatında sevgiyi konu edinen çokça eser kaleme alınmıştır. Sevgi temalı metinler insanların ilgisini çekmekte ve güzel duygular hissettirmektedir. Cevâhirü'l-Me'ânî dinî içerikli bir eser olduğu için metinlerde geçen sevgi kavramı Tanrı sevgisini konu edinmiştir. Eserde sevgi değeri toplam dokuz (9) yerde geçmektedir.

"huşûşâ ki 'âşıkıların yolu maḥabbet ve 'ışkdur imdi bu yolda yoĸluĸ-ıla yürinür serverlik-ile benoenklik-ile yürinmez" (98b/12-13)

Yukarıdaki örnekte âşıkların yolunun karşılıklı muhabbet ve sevgi yolu olduğu, sevgi yolunda tek başınalık ve benlik duygusu ile hareket edilemeyeceği vurgulanmıştır.

"Ḥaĸ Ta'âlâ şekürdur ya'nî kullarınıñ azacuk ḫâ'atlerine çok sevâb virür zîrâ ki dünyâda azacuk 'ömr içinde eylediĸi 'ibâdet-içün uçmak içinde dereceler ve ni'metler virür kim şoñu yoĸdur" (49b/7 -10)

Bu kısa metinde Tanrı ile kulları arasındaki sevgiden bahsedilmiştir. Tanrı, yarattığı kullarını o kadar sevmektedir ki çok az ibadet etseler bile onları cennetine kabul etmektedir. Burada sembolik bir anlatım tarzı da düşünülebilir. Sevilen bir insanın yaptığı bir iyilik, seven kişi tarafından misliyle karşılık bulabilir. Yani her zaman sevgiyle hareket etmek insanın faydasına olan bir durumdur.

8. Sorumluluk

Sorumluluk, kişinin kendi hareketlerinin, sözlerinin ve her türlü tutumunun sonuçlarını üstlenmesidir. Bu doğrultuda etik ilkelere uygun bir birey olarak yaşamak toplum içinde yaşamının getirdiği bir durumdur. Kişi, kendisine verilen ya da kendisinin üstlendiği şeylerden sorumludur. Toplumsal düzensizliğin temelinde yatan bir sebep de bireylerdeki sorumluluk duygusunun zamanla azalmasıdır. Türk kültüründe kişi, önce kendisinden sonra da çevresinden sorumludur.

Cevâhirü'l-Me'ânî'de sorumluluk değerine ilişkin yirmi bir (21) tespit bulunulmuştur. Bunlara, şu şekilde örnekler verilebilir:

*"Bu günki işüñi koma yarına
Geçürme 'ömrüñi niteki cahil" (71a/8)
"Melik oldur ḫaĸîkatde çü bildüñ
Mecâzî salḫanatdan imdi ḫurĸıl" (27b/7)
"Melik olmak dilerseñ iy dil-ârâm
Ḳamu a'zânî kulluĸa buyurĸıl" (27b/8)*

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde, birinci beyitte bugünün işinin yarına ertelenmemesi ve hayatta bilgisiz kalmayıp faydalı işlerle uğraşılması gerektiği vurgulanmıştır. İkinci ve üçüncü beyitlerde yönetici olmak isteyen kişilerin alması gereken sorumluluk kısa ama derin mana ile ifade edilmiştir. Yönetici olacak kişi maddi ve manevi tüm varlığıyla, sorumluluk duygusunu elinden gelen en üst seviyede hissedip hizmet etmelidir.

9. Vatanseverlik

Vatanseverlik, ait olunan yurdu bir bütün hâlinde sevmek, korumak demektir. Bir topluluk üzerinde yaşadığı toprakları kültürüyle şekillendirir. Eskiden bir mekân olan yer zamanla vatan hâline gelir. Türkler için vatan her daim kutsaldır.

Cevâhirü'l-Me'ânî' de vatanseverlik değeri iki (2) yerde karşımıza çıkmıştır.

*“Vaṭan-ı aṣlîsine ide yaraḳ
Çün aña andadur ol bâkî ṭurak”* (11b/10)

Kişi gerçek vatani için faydalı ve sürekli hazırlıklı olmalıdır. Çünkü onun için sonsuza kadar bulunacağı yer vatanıdır. İnsan vatani için çalışmalıdır. Milletini, kültürünün varlığı ve devamı, vatanın varlığı ve devamı ile beraber olacaktır.

*“Cân oldur kim kıla yâd-ı vaṭan
Çün ‘hubbü'l-vaṭan mine'l-îmân”* (43a/4)

Kıyamet gününde bazı insanların elbiselerinin ve taşlarının nurdan olduğunu gören sahabeler Hz. Muhammed'e bu durumun neden böyle olduğunu sorduklarında, aldıkları cevapta o insanların Tanrı rızası için birbirleri ile dostlaşan insanlar olduklarını öğrenmişlerdi. Burada insanların karşılıklı olarak dostça davranışlar içinde olmalarının dinî mükâfatı anlatılmıştır.

*“emr-i azîm-içün yaradıldı ve karkular çokdur ammâ karkularuñ a'zamı dostdan ayru düşmekdür
ḥaḳîkatde cehennem odından ayruluk odı artuḳdur zîrâ ki fûrkat odı yürek yaḳar”* (7a/4 -6)

Yukarıdaki beyitte insanın vatanını hatırlaması nasihat edilmiştir. Ayrıca “vatan sevgisi imandandır” anlamına gelen bir hadis de bulunmaktadır. Vatanı sevmek hem dinimizin hem de kültürümüzün gereğidir.

10. Yardımseverlik

Hayatta her insanın maddi ya da manevi durumları eşit olmayabilir. Maddi ya da manevi herhangi bir konuyla ilgili yardıma muhtaç olan kimselere yardım edilmesi durumuna yardımseverlik adı verilir. Yardımseverlik kavramını benimseyen ve hayatında önemli bir yere koyan kişilere ise yardımsever denmektedir. İhtiyaç sahibi bir canlıya yardım etmek, ona iyilik yapmak kişide kendini tamamlama duygusunu da geliştirmektedir. Eserde yardımseverlik, Tanrı'nın yaratmış olduğu canlılara yardım etmek, iyi davranmak, herhangi bir karşılık beklemeden iyilikte bulunmak şekilde yer almıştır.

Cevâhirü'l-Me'ânî' de yardımseverlik değeri sekiz (4) yerde geçmektedir. Örnek olarak şu metinler gösterilebilir:

“ḳuluñ naşîbi bu ismden oldur kim her ḥâcetlünüñ ḥâcetin (6) baṣarwîre kimse[y]'i maḥrûm eylemeye” (71a/5)

Esmâ-yı Hüsnâ bölümünde El-Kayyum isminin şerhi altında yer alan yukarıdaki cümlede, ismin şerhi yapıldıktan sonra kulların bu isimden nasiplerinin neler olduğu açıklanmıştır. Cümleye göre Allah ihtiyacı olan kullarının ihtiyaçlarını giderir ve kimseyi bu durumdan mahrum bırakmaz. Bu bağlamda düşünüldüğünde ihtiyaç sahiplerinin sıkıntılarını giderip onlara yardım etmek insanlar için erdemli bir davranıştır.

“naşîhat her ki yavuz-ıla yoldaş olursa eylük bulmaya” (124b/4)

Vezerlerin niteliklerinin anlatıldığı beşinci bölümden alınan yukarıdaki cümlede

okuyucular için de bir nasihat bulunmaktadır. Nasihatte, kötü insanlarla arkadaş olanların iyilik bulamayacağı ifade edilmiştir. Bu nasihati yorumlayacak olursak, iyi insanlarla muhabbet içinde olanların yardımsever insanlardan iyilik göreceği çıkarımı yapılabilir. Burada iyilik ve yardımseverlik birbiri ile ilişkili iki unsur olarak nitelendirilmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Cevâhirü'l-Me'ânî adlı eser üzerinde yapılan incelemeler sonucunda programda yer alan kök değerlerden öz denetimin 23, sorumluluğun 21, sabrın 11, sevginin 9, adaletin 8, yardımseverliğin 8, dostluğun 6, saygının 3, vatansızlığın 2 olmak üzere toplam 98 yerde işlendiği tespit edilmiştir. Eserde bazı kısımlarda aynı anda birden fazla kök değer yer aldığı görülmektedir.

Dünya sahnesinde büyük bir medeniyet halkası oluşturan Türk milletinin sahip olduğu değerler, çeşitli vasıtalarla kuşaktan kuşağa aktarıla gelmiştir. Bu vasıtalarından biri de şüphesiz edebî nitelikteki eserlerdir. Türk dili bu açıdan çok geniş bir hazineye sahiptir. Bu hazinenin bir parçası olan Cevâhirü'l-Me'ânî de öğreticiliği ve eğiticiyi açısından önemli bir eserdir. Bünyesinde fazlaca örnek metne sahip olması kök değerler açısından önemini bir kat daha arttırmaktadır. Özellikle öz denetim, sorumluluk, sabır, sevgi ve adalet kök değerlerinin eserde sıklıkla işlenmesi, bu değerleri ihtiva eden metinlerin ders kitaplarında kullanılabilirliğini ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla 2018 Türkçe Öğretimi Programı'na göre tasarlanan ders kitaplarında, Cevâhirü'l-Me'ânî adlı eser sadeleştirerek ve uyarlanarak kök değerlerin aktarımında kullanılacak kurgusal metinlerde, serbest zaman okuma metinlerinde, bilinçlenme ve farkındalık yaratma çalışmalarında ve soru köklerinde kullanılabilir.

SUMMARY

Values, one of the leading factors that provide the opportunity to live together culturally and socially, are the building stocks that connect individuals and keep the society alive. They are ideal behaviours that direct people's lives, and different state-beyond objectives having different significance levels. Values are the facts that can be learned and taught. The fact that some values are differently shaped in different societies shows that they are not innate, but acquired later (Aydin, 2010). Values education is a process that starts in the family and continues in schools. The education systems aim to provide students with some habits, values and attitudes besides the particular curriculum. Good people are among the main goals of education and therefore of schools. In our education system, the values in the textbooks which can be considered as the basic material of the curriculum are generally taught through the reading activities. When the reading activities selected in line with the certain criteria are examined, it is seen that the intended value that the student has to acquire is sometimes taught with reading activities taken from foreign sources. Providing cultural and social values from domestic sources instead of foreign sources will positively affect the process of gaining students' values. From this point of view, the importance of the works of Turkish literature and Turkish language is increasing. When the written sources of Turkish literature are examined, it is possible to find many works that can be used in values education. One of these works are the work "Jevahiru'l-Me'ani" which has a religious and mystical aspect, and was written by Hızır Bin Yakub in 15th century and copied by Pir Muhammed bin Musluhiddin. In this study, it was aimed to determine the status of basic values determined by the Ministry of National Education in 2018 in the work "Jevahiru'l-Me'ani".

This study adopted a descriptive qualitative research design. The data source is the work "Jevahiru'l-Me'ani" which was written by Hızır bin Yakub (809/1406) and copied by Pir

Muhammed bin Musluhiddin. It was analysed through descriptive analysis technique by two researchers in terms of the basic values "justice, friendship, honesty, self-control, patience, esteem, love, responsibility, patriotism, helpfulness" which were included in the curriculum (2018) of Ministry of Education. The data obtained from the analysis were sent for experts' review to two experts in the relevant field to increase the reliability of the study. In order to resolve the disagreements on the basic values, the researcher and two experts came together and reached an agreement on those disagreements through consensus/plurality technique.

As a result of the analysis on the work "Jevahiru'l-Me'ani", it was found that the basic values were frequently used in the work. It was revealed that self-control had 23, responsibility 21, patience 11, love 9, justice 8, helpfulness 8, friendship 6, esteem 3, patriotism 2 frequency ratios and the total frequency ratio was 98. It was observed that the work simultaneously covered more than basic values in some parts. In conclusion, this study demonstrated the didactic and informative quality of the work "Jevahiru'l-Me'ani" which was examined in the framework of basic values in the Turkish curriculum (2018). The fact that basic values such as self-control, responsibility, patience, love and justice were frequently used in the work shows that texts covering these values can be used in textbooks. The work "Jevahiru'l-Me'ani" can be used in fictional texts, free-time reading texts, awareness raising studies and interrogative particles which will be used to transfer basic values by simplifying and adapting.

KAYNAKÇA

- AYDIN, M. Zeki (2010), “Okulda Değerler Eğitimi”, *Eğitime Bakış*, C 6(18): 16-19.
- AYTAN, Talat- GÜNEY, Nail (2016), “Millî Eğitim Şûralarında Değerler Eğitimi”, *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, 16-18 Nisan 2015, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Bartın: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: 199.
- BOHLİN, Karen (2005), *Teaching Character Education Thorough Literature*, New York, Routledge Falmer.
- CİHAN, Nazlı (2014), “Okullardaki Değerler Eğitimi ve Türkiye’deki Uygulamaya Bir Bakış”, *Turkish Studies*, C 9(2): 429-436.
- ÇEÇEN, Halil (2017), “Tariku’l-Edeb’de Değerler Eğitimi” , *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, C 6(11): 23-33.
- ÇELİKKAYA, Hasan (1996), *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- DEMİR, Hiclal (2016), “Değerler Eğitiminde Klasik Metinlerden Yararlanma: Büstân ve Risâletü’n-Nushiyye”. *İdil*, C 5(27): 2027-2046.
- DİREKÇİ, Bekir (2011), *Cevâhirü’l-Me’ânî (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, Dizin)*, Konya: Aybil Yayınevi.
- GÜVEN, A. Zeki (2014), *Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde Değerlerin Kullanımı*, Konya: Palet Yayınları.
- KARATAY, Halit (2011), “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”, *Turkish Studies*, C 6(1): 1398-1412.
- KAVRUK, Hasan - SÖNMEZ, Hülya (2010), “Ahmed-i Dâ’î’nin Vasiyyet-Nâme-i Nûşirevân’ındaki Eğitici Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C 8(20): 171-202.
- MEB (2018), *Türkçe Dersi Öğretim Programı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TDK (2015), *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAZICI ERSOY, Habibe (2018), “Değerler Eğitimi Açısından Türk Dili ve Edebiyatı Programında Dîvânü Lugâti’t Türk”, *International Journal of Humanities and Education*, C. 4(7): 11-31.